

DRUŠTVA RIZIKA ILI RIZIČNA DRUŠTVA

RISK SOCIETY OR RISKY SOCIETY

Van. prof. dr. Faruk Kozić
Filozofski fakultet Univeziteta u Zenici
Zenica

REZIME

Savremena društva se ubrzano mijenjaju. Promjene zahvataju cjelokupno društvo i sve njegove dijelove. Tome doprinose globalizacijski procesi i promjene u nauci i tehnici. Nove promjene otvaraju nove rizike vezane za razvoj i sigurnost savremenih društava. Moderna i savremena društva su dinamična i rizična. Razvoj proizvodi nove rizike. Sa porastom rizika nastaju nove vrste izazova demokratiji. Rizična društva doprinose nesigurnosti, ali to je prilika da se nađe više jednakosti, slobode i samoispoljavanja, koje moderna obećava nasuprot ograničenjima u industrijskim i postindustrijskim društvima. Postojeće društvene rizike na unutrašnjem, regionalnom i međunarodnom planu potrebno je demokratski rješavati. Rizici se mogu predvidjeti i njima se može upravljati.

Ključne riječi: rizik, socijalni rizik, rizično društvo, globalno rizično društvo, neodrživi razvoj

ABSTRACT

Modern societies are changing rapidly. Changes are taken up by the entire society and all its parts. This is contributed by globalization processes and changes in science and technology. New changes open up new risks related to the development and security of modern societies. Modern and contemporary societies are dynamic and risky. Development produces new risks. With the rise in risk, new types of challenges arise for democracy. Risk societies contribute to insecurity, but it is an opportunity to find more equality, freedom and self-expression, which modern promises against the limitations in industrial and post-industrial societies. The existing social risks at the internal, regional and international level need to be addressed democratically. Risks can be predicted and managed.

Key words: risk, social risk, risk society, global risk society, unsustainable development...

1. UVOD

Sociologija rizika jedna je od novijih posebnih sociologija koja polazi od stajališta da je savremeno društvo dinamično i rizično, odnosno „društvo rizika“. Pojedinci, društvene grupe pa i cijela društva izloženi su različitim rizicima u globalnom društvu rizika. Sociologija rizika daje specifična znanja gdje se pojam „rizik“ uzima kao jedan od elemenata oblikovanja savremenih društava. Rizik potiče iz španskog jezika i izvorno znači „udariti u stijenu“. To je izraz moreplovaca i ne znači isto što i opasnost, ali rizikovati znači izlagati se opasnosti. Rizično društvo je rezultat savladavanja prirode i njenog uključivanja u industrijski sistem. Iz ove oblasti svoje osnovne teorijske doprinose dali su najvažniji savremeni teoretičari sociologije (Urrich Beck, Antoni Giddens...), pišući o fenomenu rizika i njegovom uticaju na

oblikovanje savremenih i modrenih društva. Različita je uloga pojedinih aktera u oblikovanju i upravljanju rizicima, posebno uloga države, njenih različitih agencija i uloga eksperata. Rađena su istraživanja i dobijeni rezultati iz područja sociologije rizika. Pojedini istraživači su mapirali oblasti gdje se rizik kao društvena kategorija ispoljava. Posebna se pažnja usmjeravala ka metodologiji istraživanja, društvenoj regulaciji rizika, razmatranju položaja i uloge sociologije u definisanju studija uticaja na okolinu.

Postoji velika razlika između lokalnih, regionalnih i globalnih rizika. Rizici nisu nova pojava, ali imaju društveno-historijsko značenje. Oni nisu otkriće novog doba, jer kad je Kolumbo (*Cristoforo Colombo*) krenuo da otkriva nove kontinente, računao je na rizike. To su bili lični rizici, a savremeni imaju karakter globalnih opasnosti za čitavo čovječanstvo, od nuklearnog oružja ili skladištenja radioaktivnog otpada, pa nadalje. Ranije je riječ rizik imala prizvuk hrabrosti i avanturizma. Modernost je, međutim, stvorila najveće rizike sa velikim i kardinalnim posljedicama.

2. SOCIOLOGIJA RIZIKA

Pod pojmom rizičnog društva Ulrich Bek (*Ulrich Beck*) (1944-2015) podrazumijeva društvo na višem nivou modernosti, gdje proizvodnju materijalnih dobara prati „društvena proizvodnja rizika.“ Kroz sociologiju rizika usvajaju se napredna znanja o tome šta su to rizici u savremenoj civilizaciji, kako ih prepoznati, razumjeti, istraživati te kako razumijevati savremenu i modernu tehnološki organizovanu civilizaciju u kojoj je rizik njen sastavni element. Stiču se kompetencije nad jednim specifičnim područjem savremene sociologije i usvajaju znanja o tome šta su i kako su strukturirani rizici u savremenoj civilizaciji, kako primijeniti stečena znanja u analizi savremenih rizika, kako njima upravljati.

Sadržaj sociologije rizika obuhvata osnovna znanja iz područja: osnovnih kategorija i određenja, socioloških i srodnih analiza rizika, više disciplina unutar sociologije te drugih društvenih i humanističkih nauka, rezultate socioloških i srodnih istraživanja rizika, aspekte razumijevanja rizika, rizike u proizvodnji i upotrebi energije, uključno s metodama socijalne procjene i upravljanja rizicima, aspektima preuzimanja rizika, odnosu i stavovima javnosti i javnog mnijenja prema rizicima, ulozi medijatora u regionalnim i drugim rizicima. Ova sociologija obuhvata socijalne dimenzije rizika, savremene društvene teorije o rizicima, načine regulacije i pacifikacije rizika, odnosa država prema rizicima.

3. UPRAVLJANJE RIZICIMA

Rizicima se može upravljati. Oni se mogu predvidjeti, podsticati, smanjivati i usmjeravati. Svjetsko rizično društvo traga za izgubljenom sigurnošću. Knjiga Ulriha Beka „Svjetsko rizično društvo“ je nastavak njegovog, dvije decenije ranije nastalog, „Rizičnog društva“. Kao knjiga koja sa analitičkom prodornošću tumači posebne fenomene rizičnosti, razumijeva globalne događaje i procese. Rizici su, u međuvremenu, preobrazili savremeni svijet. Ulrich Bek bio je jedan od najznačajnijih sociologa krajem 20. i početkom 21. vijeka. Idejom o rizičnom društvu, kasnije svjetskom rizičnom društvu, obilježio je savremenu društvenu teoriju, a njegovi poslednji radovi su posvećeni pitanjima procesa evropeizacije i izgradnje kosmopolitske Evrope. Ignorisanje rizika podstiče njihov rast i ekspanziju. Zato nastaje „zajedničko stanje ugroženosti“. Njegova analiza nije bila utopija kraja 20. vijeka, već realna sociološka analiza koja se bori protiv pogrešnih zaključaka.

Rizici nisu samo gole opasnosti, nego i šansa za profit. Jačaju napetosti između onih koji profitiraju od rizika i onih koji su njima pogođeni. Vode se rasprave oko definicija rizika, a nema sistematske prevencije, smanjenja ili suzbijanja rizika. Nema ni političkog subjekta koji bi se toga prihvatio, jer svako prebacuje odgovornost na drugog. Na sceni je prelaz iz klasnog u rizično društvo. U klasnim društvima ideal je jednakost, u rizičnom to je sigurnost. Klasna društva karakteriše slogan „gladan sam“, a rizična društva „nesiguran sam“. Nauka konstatuje

rizike, a stanovništvo ih opaža. Naučno istraživanje rizika još zaostaje za društvenom kritikom napretka. Kriza naučnog autoriteta ide naruku zamagljavanju rizika: naučna kritika kod priznanja rizika nije dovoljna. Zato je Bek i prognozirao nove linije klasnih sukoba. Čine ih uznemirenost u svakodnevnom životu i porodici, rizici na poslu, kao nesigurnost i nestabilnost posla, ekološki rizici i rizici terorizma. Stvaraju se nove zajednice pojedinaca ili grupa izloženih istom riziku, što stvara nove vrste solidarnosti, novu etiku i nove vrijednosti. Predviđa se slabljenje parlamenata, raste uticaj državne birokratije, tehnokratije i kriza socijalne države.

Ulrich Bek je bio direktor Minhenskog instituta za sociologiju i savjetnik Šrederove vlade. Bio je angažovani sociolog. Krajem 20. vijeka on je tvrdio da globalni kapitalizam ugrožava kulturu demokratskih sloboda zato što povećava društvene nejednakosti i ukida načela društvene pravde i sigurnosti. Posljedica je da jačaju nacionalizam i ekstremizam, koji ugrožavaju kulturu političkih sloboda u 21. vijeku. Zbog toga je potrebna demokratizacija Evropske unije i osnivanje građanske partije koja bi kontrolisala konflikte globalizacije. Odgovor na savremenu krizu je *kosmopolitizam*. Može biti stvorena evropska svijest o građanskim pravima i slobodama povezana sa nacionalnim i kulturnim tradicijama. Mnogi autori su uočili *anomiju* kao nesigurnost i dezorijentaciju koju je stvorila modernizacija i žale za iščezlom sigurnošću. Bekova vizija rizičnog društva nije mogla da predvidi rizik od sukoba u postsocijalističkim režimima. Ne može mu se prigovoriti to što nije predvidio ovu vrstu rizika, (raspad SSSR-a, SFRJ i ekspanzija nacionalizma). U savremenim društvima se pojavljuju razni rizici, kao što su rizici siromaštva, kvalifikacije, ekološki i etnički rizici. U srednjem vijeku to su bili „rizici higijene“ ili epidemije. Ranije su rizici bili lokalni. Modernizacija i postmoderna su sve rizike globalizirali. Nekada se gripa teško mogla prenijeti iz Azije po svijetu. Sadašnji ekološki problemi rezultat su industrijske hiperprodukcije a karakteriše ih globalna prijetnja, pa savremeni rizici postaju rizici modernizacije i ubrzanog ekonomskog i tehnološkog razvoja.

4. GLOBALNO RIZIČNO DRUŠTVO ILI SVJETSKO RIZIČNO DRUŠTVO

Klasično ili staro industrijsko društvo u osnovi nestaje, a na sceni se stvara sasvim *novo rizično društvo* i *svjetsko rizično društvo*. Isticanje ideje o globalnom rizičnom društvu ili svjetskom rizičnom društvu znači da živimo u društvu u kojem se suočavamo sa rizicima za regionalnu i svjetsku sigurnost. Suočavamo se sa ekološkim rizicima kojih ranije nije bilo. To su rizici koji ne prave razliku na osnovu nacionalnosti, bogatstva, ugleda, prestiža ili društvenog porijekla i zato oni predstavljaju prijetnju svim ljudima. Antoni Gidens posebno ističe dva rizika: globalno zagrijavanje i genetski modifikovane organizme. Neželjene posljedice ljudskih aktivnosti stvaraju novi globalni poredak u kojem se razvijaju globalne ekološke prijetnje ozonske rupe, efekat staklene bašte, genetski inženjering, modifikovanje životinjskih i ljudskih gena, nekontrolirana sječa šuma, loše skladištenje otrova, zapostavljanje ekoloških prava, slabi stanardi ekološke zaštite, te onih koje su posljedica postojanja oružja za masovno uništenje koje mogu upotrijebiti pripadnici različitih radikalnih pokreta i terorističkih grupa.

Proces modernizacije doveo je do prelaza klasnog društva u rizično društvo. Pored rizika, danas postoje i mnoge globalne opasnosti, a prema Gidensu, dvije su posebno značajne, to su „zagađivanje i stvaranje otpadnih materija koje se izbacuju u životnu sredinu, te prekomjerno trošenje prirodnih resursa koji se ne mogu obnoviti“. Kao moguća opasnosti po ljude, materijalna dobra i okolinu, rizici mogu biti: **prirodni** – prouzrokovani su prirodnim uzrocima koji dovode do prirodnih katastrofa i elementarnih nepogoda; **društveni** – prouzrokovani su socijalnim nemirima i društvenim sukobima, ratovima, demonstracijama, revolucijama i terorizmom; **tehnički** – prouzrokovani su tehnološkim havarijama i industrijskim katastrofama. Postoje dvije vrste rizika: spoljašnji i proizvedeni rizici. Spoljašnji

rizici dolaze izvana, a proizvedeni rizici nastaju pod uticajem djelovanja razvoja u svijetu, pod uticajem čovjekove prakse, naučnih znanja, moći i tehnologije djelovanja na prirodu. Na ove rizike sve više utiču globalizacijski procesi.

U tradicionalnim kulturama i u industrijskim društvima, ljudi su brinuli o spoljašnjim ili prirodnim rizicima, kao što su rizici od nerodne godine, poplava, gladi, kuge i drugih bolesti. Sve je veća zabrinutost šta ljudi rade prirodi. Sve je više proizvedenih rizika. Tradicionalne kulture nisu poznavale pojam rizika. Rizik nije isto što i hazard ili opasnost. Pojam rizik dolazi u široku upotrebu u društvima koja su okrenuta budućnosti. Rizik je prisutan u društvima koja aktivno pokušavaju da se otrgnu od svoje prošlosti, a to je karakteristika industrijske civilizacije. Rizici se javljaju kao posljedica postojanja razvoja naučne, tehnološke i ekonomske racionalnosti koja stvara ekološke probleme koji postaju veoma rizični. U tome društvu nema sigurnosti i bezbjednosti. Rizik je naizgled jednostavan pojam, ali on otkriva karakteristike svijeta u kome živimo.

Ono što je karakteristično za proizvedeni rizik jeste to da on nije samo odražen na prirodu, već da zahvata i druge oblasti života. Brak i porodica se u svim društvima mijenjaju, a rizik je karakteristika socijalnih grupa. Prije dvije ili tri generacije, ljudi su tačno znali šta rade kad su se vjenčavali. Brak je čvrsto uobličen tradicijom i običajima, bio je srodan prirodnom stanju. Institucije braka i porodice su se izmijenile. U novim situacijama je neizbežno da ljudi sve više počnu da misle o riziku. Moraju se suočiti sa sopstvenom budućnošću koja je neizvjesna. Male društvene grupe i mediji primarne socijalizacije, osoba, brak i porodica, nalaze se u transformaciji i u krizi postajući rizičnim društvenim grupama za osobe u njima. Sve se više osoba odlučuje za zasnivanje vanbračnih zajednica i "novih" oblika porodica, a ne za sklapanje brakova, iz ekonomskih, psiholoških i drugih razloga. Porodični odnosi, solidarnost i kohezija, postaju sve labaviji, smanjena je stopa nataliteta, a stopa razvoda brakova je sve veća. Autoritet roditelja je oslabio, što je oslabilo i porodične odnose, a djeca su sve više otuđeni od roditelja.

Kroz razvoj ljudske historije dešavale su se razne katastrofe, zemljotresi, poplave, požari, suše, ratovi, glad i epidemije, ali su imale lokalni ili regionalni karakter. Danas su rizici zadobili globalno obilježje i zato su veoma opasni, jer su u mogućnosti da unište život na planeti Zemlji. Postoje razlike između starih i novih rizika: raniji rizici su bili lični i pogađali su manje grupe ljudi, dok rizici u rizičnom društvu postaju društveni i opći. Raniji rizici su bili lokalni i ugrožavali su mikronivo čovjekovog društvenog života, a savremeni rizici su globalni, odnosno makrorizici.

Rizici u starom društvu su bili kratkotrajni i prolazni, a u savremenim društvima su dugotrajni i ne mogu se otkloniti generacijama, kao što su efekti atomskih proba ili radioaktivnih kiša. Nekadašnji rizici su bili vidljivi i lako uočljivi, a novi rizici se teško uočavaju, kao naprimjer radijacija. Stari rizici su po pravilu cjeloviti, pojedinačni i odmah se ostvaruju njihovi efekti. Novi rizici su kumulativni, a njihovi efekti se ispoljavaju dugoročno, kao što je to konstantna izloženost živih organizama trovanju pesticidima. Ranije je bilo lakše predvidjeti rizike i izračunati prednosti i loše strane. Opasnosti visokorazvijenih tehnologija (npr. genetički inženjering) stvorile su rizike čiji su efekti nepoznati. U rizičnom društvu te nepoznate i nenamjerne posljedice postaju dominantna snaga historije i društva, jer se pokazuje da je rizično društvo društvo neizvjesnosti i nesigurnosti. Posljedice ranijih rizika mogle su da budu sanirane i otklonjene, ali rizici savremenih društva su često veći, kao što su ekološki rizici kod kojih kad se pređe granioca ekološke izdržljivosti, nastaju nepopravljive štete po živi svijet i ekosisteme.

Rizici rizičnog društva se bitno razlikuju od ranijih rizika, zbog modernih uzroka koji ih izazivaju i zbog njihovog dejstva u odnosu na prostor. Mogu pogoditi i one koji žive daleko od rizične teritorije, kao što je to pokazala havarija u Černobilu. Ta je nesreća pokazala da posljedice atomskog rizika imaju i generacije koje se još nisu ni rodile. Pokazuje se da rizici

savremenih društva imaju nove karakteristike u odnosu na ranije rizike i nove društvene, kulturne i političke posljedice koje ugrožavaju ljude i civilizaciju.

Mnogi autori smatraju da se u savremenom svijetu treba i može upravljati rizicima. Do sada kontrola konfliktima, krizama i rizicima nije uspješna, jer se zasnivala na politici velikih sila. S druge strane, neoliberalna ekonomska globalizacija dovodi do uništavanja okoline, socijalnog raslojavanja, nezaposlenosti i siromaštva, globalno organizovanog kriminala, nekontrolisane dominacije globalne elite moći. Savremene države se trebaju orijentisati na smanjenje rizika i osiguranje stabilnijeg svjetskog društva. To zahtijeva bolju međunarodnu saradnju država, jači savez protiv terorizma, kao najvišeg svjetskog društvenog rizika, zahtijeva dijalog kultura, konfesija i etničkih zajednica. To podrazumijeva poštivanje i uvažavanje različitosti i raznovrsnosti svijeta kao bogatstva. Siromašne države i države u razvoju pogađaju rizici od nesigurnih ili promašenih investicija i kredita koji ih mogu dovesti u veće zaduženje. Bosnu i Hercegovinu pogađaju rizici i posljedice proteklog rata, zatim rizici razvoja, socijalni rizici, te rizici od poplava, klizišta, klimatskih promjena... BiH je osjetljiva na prirodne nesreće kao što su poplave, klizišta, suše, požari i zemljotresi. Naprimjer, poplave iz maja 2014. godine aktivirale su preko 3.000 klizišta.

5. ZAKLJUČAK

Kao mlada nauka, sociologija je od svoga postojanja morala da prati društvene promjene, a to joj nije uvijek potpuno polazilo za rukom. Anomija na koju su ukazivali prvaci sociologije ponovo se javlja i traži sociologe-praktičare. I sociolozi okruženja treba da odgovore na ova važna pitanja. Klimatolozi nas upozoravaju da je rizik od topljenja leda na Antarktiku nezaustavljiv, te da se raniji klimatski uslovi ne mogu vratiti. U narednim godinama i decenijama, prirodni uslovi će se mijenjati, ljudi će morati da pronađu nove načine da prilagode svoje potrebe promijenjenom okruženju. Sociolozi sa svojim znanjem o društvenim grupama, društvu, državi, moraju ujediniti snage sa ekolozima, klimatolozima, inženjerima, biologima, arhitektima i drugim, kako bi riješili probleme. Sociolozi svojim istraživanjima i zaključcima mogu da budu pokretačka snaga uspavanog građanskog društva, a *sociologija okruženja bi trebala da bude osnova interdisciplinarne sociologije rizika*. Za neke je to globalno rizično društvo neodrživog razvoja.

Za razliku od ranijih, novi rizici se ne mogu više vezati za mjesto gdje nastaju, fabriku, industrijsko postrojenje, lokalnu zajednicu ili region, zato što dobijaju mnogo širi globalni karakter i globalno ugrožavaju život. Rizici neodrživog razvoja odnose se na: demografski rast i nejednakosti, zagađenje vode, vazduha, zemljišta i hrane (posebno genetski modifikovane hrane), buku, vibracije i saobraćaj, ekološke katastrofe, klimatske promjene i globalno zagrijavanje, ekološki kriminalitet i ekološki terorizam, konflikte, sukobe, ratove. Sve su to indikatori i parametri veće i šire liste globalnih problema s kojima se susreće savremeno, globalno rizično društvo u kojem su ugroženi održivost i održivi razvoj, a veoma razvijeni elementi neodrživosti i neodrživog razvoja.

6. LITERATURA

- [1] Ulrich Bek, *Rizično društvo. U susret novoj moderni*, Filip Višnjić, Beograd, 2001.
- [2] Ulrich Bek, *Svetsko rizično društvo - u potrazi za izgubljenom sigurnošću*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2011.
- [3] Ulrich Bek, *Kosmopolitska Evropa i Nemačka Evropa*, 2013.
- [4] Despotović Lj., *Ekološka paradigma: prilozi zasnivanju političke ekologije*, „Stylos“, Novi sad, 2002.
- [5] Glišović Ljiljana, *Konstrukt kosmopolitske Evrope Uriha Beka*, Zbornik radova sa naučne konferencije „Nova Evropa i njena periferija“, održane u Beogradu od 26 do 27. septembra 2015.
- [6] Kovačević Irena, *Rizično društvo i neodrživi razvoj*, Naučno-stručni časopis, „Svarog“, Broj 7, Banja Luka 2013., str.318-327.

- [7] Gidens E., *Posledice modernosti*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1998.
- [8] Gidens E. (2005); Sociologija, Beograd, „Ekonomski fakultet“.
- [9] Kalanj R., *Moderno društvo i izazovi razvoja*, “Hrvatsko sociološko društvo – Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu“, Zagreb, 1994.
- [10] Pejović Marijo, Modificiranje gena – mač sa dvije ostrice, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/modificiranje-gena-mac-sa-dvije-ostrice> (32.01.2018)